
Câte ceva despre toponimia și castro-toponimia arpadiană din bazinul transilvănean în secolele XI-XIII. Puncte de vedere privind Uioara de Sus (Județul Alba) și nu numai.

Mihai-Florin HASAN

Cuvinte cheie: Transilvania, perioada arpadiană, toponimie, castro-toponimie, Ujvár (Castrum Novum).

Keywords: Transylvania, Arpadian period, toponymy, castle-toponymy, Ujvár (Castrum Novum) – Alba county, Romania.

Investigarea problematicii toponimiei derivate de la fortificațiile dominante dintr-o regiune¹, ține de capitolul mai larg al toponimiei și în cadrul cercetării științifice de la noi printre rarissimi cercetători care s-a ocupat de această problematică este Adrian Andrei Rusu², care încă în anul 2005 afirma că astfel de studii nu s-au efectuat în spațiul românesc³ decât cu mare parcimonie (pionieri, uneori nu foarte atenți la detalii, fiind Ștefan Pascu ori Nicolae Drăganu⁴).

De altfel, în cercetarea amintită mai sus, istoricul propunea o deschidere a acestui capitol prin cercetări ulterioare. Apropierea noastră de antroponimia transilvăneană⁵ și studiile colegului Victor Vizauer dedicate antroponimiei⁶ sau etno-toponimiei⁷ ne-au oferit oportunitatea unui astfel de studiu investigativ privind denumirea unor habitate umane (oiconimie) ce au în componența lor substantivul comun „cetate” (limba română) cu echivalentele sale primare, documentare: *castrum* (latina medievală, limba cancelariei), *vár-* (antepus, mai rar), *-vár* (postpus) (limba maghiară), *-burg* (limba germană), *grad-* (antepus), *-grad* (post-

-
- 1 Ne-am permis să introducem în circuitul științific această propunere pentru o ramură a toponimiei (denominație asociată unui habitat antropoc ce cuprinde în compoziția sa substantivul comun *cetate*) ce nu deține o denumire specifică așa cum găsim în cazul hidronimiei (denumiri de ape), oronimiei (denumirea de munți), a antroponimiei (toponimele derivate din nume de persoane), a etno-toponimiei (toponimele derivate din nume de populații, etnii), a oiko-toponimiei (vezi Mircea Buza, *On the origins and historical evolution of toponymy on the territory of Romania*, în *Revue Roumaine de Géographie/Romanian Journal of Geography*, Editura The Romanian Academy Publishing House, București, 2011, no. 55 (1), p. 28) sau toponimiei instituționale (toponime derivate din asocierea numelor de localități cu posesori ai unor funcții publice).
 - 2 Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2005.
 - 3 *Ibidem*, p. 39.
 - 4 *Ibidem*, pp. 43, 46.
 - 5 Șerban Turcuș et alii, *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. I-II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, respectiv Mihai Hasan, *Antroponimia și modalități de transmitere a antroponimelor în cadrul familiilor nobiliare transilvănene de la sfârșitul secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, 48/2, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, p.9-30 sau *Anthroponymy and modes of anthroponym transmission in the Transylvanian noble families in the late thirteenth century and throughout the fourteenth century [II]*, în *Acta Musei Napocensis*, 50/2, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, pp. 97-101.
 - 6 Victor V. Vizauer, *Homo locum ornet... O introducere în antropotoponimia din Transilvania secolelor XII-XIV*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012.
 - 7 Idem, *Rolul onomasticii în cercetarea istoriei Transilvaniei în secolele XII-XIII. Studiu de caz: Etnotoponimele*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca*, vol. 54, Editura Academiei Române, București, 2015, pp. 17-36.

Mihai-Florin HASAN, doctor în istorie, profesor la Seminarul Teologic Ortodox din Cluj-Napoca; e-mail: hasanmihai@gmail.com

pus) (proto slavă și slava veche), cu toponimice derivate din proto-slavă: *grad-* (limba poloneză), *gorod-* (limba rusă), *horod-* (limba ucraineană), *hrad-* (limba cehă), fiind regăsite sub forma originală –*grad* în limbile moderne sârbo-croată, macedoneană sau bulgară. Nu trebuie uitat turcescul *kale-*, sau *kalat* – cu derivatul său autohton *galat-* sau acel *schloss* german ce îl traducem în limba română cu *castel*. La fel, nu ar trebui privat de o oarecare atenție substantivul *turn* cu echivalentele sale: *turris* (latină), *turm-* (germană), *-torony* (maghiară), *-toranj* (croată; mai degrabă un derivat din maghiară).

Un substantiv ce are în perioadă o funcționalitate toponimică asemănătoare cu „cetate” este tot un substantiv feminin și anume „piatră” (limba română), cu echivalentele sale: *lapis* (limba latină) *kő-* (limba maghiară), *-stein* (limba germană) sau *kamen-* (slavonă). Mai rar, putem lua în calcul termeni precum *vârf* (*apicem*: limba latină, *csúcs*: limba maghiară, *spitze*: limba germană sau *vrh*: croato-slovenă) sau *munte* (*montis*: limba latină, *hegy*: limba maghiară, *berg*: limba germană, *gora* sau *planina*: limba sloveno-croată) sau chiar figurativul *colț* (*angulum*, *ecke*, *sarok*), toți acești termeni având calitatea de substantive ce puteau ajuta la formarea unor castro-toponime complexe.

Studiind *nomenclatorul* localităților din Transilvania alcătuit de Coriolan Suciu la jumătatea secolului trecut, un instrument de lucru încă actual și astăzi în cercetarea și identificarea localităților transilvănene⁸, am considerat că o cercetare mai detaliată a acestui aspect merită demarată.

În istoriografia maghiară problema toponimiei comitatense, de exemplu, a fost semnalată încă din secolul al XIX-lea⁹, iar mai aproape de zilele noastre reputatul medievist Kristó Gyula a făcut o periegeză toponimică transilvăneană în lucrarea *Ardealul timpuriu*¹⁰, inclusiv în ceea ce privește denumirea fortificațiilor. Interes pentru subiectul castro-toponimiei au prezentat, de asemenea, István Boná sau Pál Engel¹¹. Măcar în viteza discuției polemice asupra existenței unor cetăți timpurii ale marilor familii, cercetători precum Péter Németh¹² au adus în argumentele lor menționări documentare, de acest tip, din secolul al XIV-lea. Erik Fügedi, în ampla sa lucrare, devenită deja clasică, *Castle and Society in Medieval Hungary*¹³, a luat în discuție problematica terminologiei castrense și comitatense explicând nașterea denumirii de comitat din compusul *vár-* + *-megye* (limită) provenit din slavicul *medže*.

În spațiul istoriografic românesc, mai recent, avem lucrarea dedicată țării lui Gelou (Tudor Sălăgean¹⁴), care cuprinde și un important segment de analiză toponimică, venind pe urmele cercetărilor aproape uitate ale lui Kurt Horedt¹⁵. Sunt de menționat și studiile lui Alexandru Madgearu¹⁶. Acestea au fost amintite și de Ioan M. Țiplic¹⁷, ce includea într-o analiză istoriografică și scurte trimiteri toponimice generale, legate de exploatarea sării, pe urmele lui Alexandru Madgearu.

Este evident faptul că unele denumiri castro-toponimice au apărut mult mai târziu în anumite zone de habitat antropic, căci denumirile inițiale nu lasă loc pentru astfel de interpretări, iar acest fapt vorbește de la sine despre impactul imagistic și nu numai a unui astfel de edificiu al puterii și autorității fie regale ori de altă natură.

8 Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, volumele I-II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Iași, 1967-1968.

9 Tivadar Lehoczky, *Bereg vármegyei helynevek származtatása*, în *Századok*, Kiadja a Magyar történelmi társulat, Budapest, 1873, pp. 65-68.

10 Gyula Kristó, *Ardealul timpuriu (895-1324)*, Atelierul de Istorie Medievală, Szeged, 2004, pp. 140-153, 169-176, 185-186, 256-261.

11 Vezi A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 40, nota 2, p. 41, nota 1, dar și considerațiile pe marginea subiectului.

12 Péter Németh, *A korai magyar megyeszékhelyek régészeti kutatásának vitás kérdései*, în *Archaeológiai Értesítő*, 104, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, p. 214: amintirea din două documente din 1347 și 1354 a unui *locum rupti castr*i sau *loco castr*i în Újfalu (Satul Nou) din posesiunile neamului Aba, de pe lângă Tisa.

13 Erik Fügedi, *Castle and society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, pp. 19-20, 28, 34-35.

14 Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, pp. 103-126.

15 Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1958, pp. 109-131.

16 Alexandru Madgearu, *The Romanians in the Anonymus Gesta Hungarorum. Truth and Fiction*, Romanian Cultural Institute, Cluj-Napoca, 2005, de exemplu: pp. 68-70, 79-80, 99-100, 110-130.

17 Ioan M. Țiplic, *Istoria fortificațiilor medievale timpurii din Transilvania (927/934-1257) între mit, naționalism și arheologie*, Institutul European, Iași, 2007, pp. 73-74.